

Detail uit *Des Glaneuses*, een schilderij van Jean-François Millet uit 1857. (© Musée d'Orsay, Parijs)

‘Rapen’: tussen gebruiksrecht, diefstal en protest?

*‘Si le glanage est d’un autre âge, le geste reste inchangé dans notre société qui mange à satiété.’ (Agnès Varda, *Les glaneurs et la glaneuse*, 2000)*

‘Het rapen van achtergebleven delen van de oogst mag dan tot het verleden behoren, ook in een samenleving zoals de onze, die zich te pletter (vr)eeft, ziet men gelijkaardige praktijken opduiken.’

Op 16 december 2009 werd de eerste ‘Feeding the 5000’-actie georganiseerd in Londen. Daarbij werd aan vijfduizend mensen voedsel uitgedeeld dat anders bij het vuilnis zou zijn beland. In 2011 surftten de mensen van Feedback, een groep activisten die zich organiseren rond het thema van voedselverspilling, mee op de wereldwijde protestgolf, en herhaalden ze hun ‘Bijbelse’ actie op Trafalgar Square. Dat was het begin van een golf van soortgelijke acties in verschillende landen, ook in België. Het strafrechtelijk proces in Gent tegen de ‘Muffinman’, de man die in maart 2010 werd gearresteerd nadat hij twee zakken muffins uit de containers van een Rupelmondse supermarkt had gevist, had eerder ook al de aandacht voor de problematiek aangewakkerd. Dit alles inspireerde me om in het kader van het Onderzoeksseminarie Sociale Geschiedenis de handeling van het ‘rapen’ van voedsel in sociaalhistorisch perspectief te plaatsen. ‘Arenlezen’ en ‘moeskopperij’ lijken

relicten uit 19e-eeuwse wetboeken. Ze hebben beide te maken met het rapen van groente, fruit, gewassen of een deel van de oogst. Maar de eerste term beschrijft een recht op een deel van de oogst waarop zieken en behoeftigen of mensen die de toestemming hadden gekregen van de eigenaar, een beroep konden doen; de laatste een misdrijf. Vandaag wordt bij de handeling van het ‘rapen’ vaak aan ‘diefstal’ gedacht. Een triomf van het burgerlijk-liberaal eigendomsrecht? Of is de nuance verloren gegaan bij de uitbouw van een geïndustrialiseerde welvaartsstaat? En wat met de *freeganism*-beweging die het recht op ‘rapen’ opnieuw op de kaart tracht te zetten als protest tegen een spilzuchtige consumptiemaatschappij? Dit artikel bepleit dat de sociale betekenis van het rapen als ‘gebruiksrecht’, als ‘diefstal’, dan wel als ‘protest’ plaatsgrijpt binnen een conflictueus spanningsveld dat niet enkel wordt bepaald door de handeling op zich, maar vooral door de sociale verhoudingen tussen de betrokken actoren.

‘Dieven weg met 700 kilogram aardappelen’, kopte *Het Belang van Limburg* op 28 augustus 2013. Op een aardappelveld langs de Diestersteenweg in Sint-Truiden werden per toeval enkele lege zakken en een spade gevonden waarna landbouwer Lenaerts vaststelde dat hem een deel van zijn oogst ontnomen was.¹ ‘Dieven roven pompoenveld leeg’, lezen we in *De Morgen* van 30 augustus 2012. Onbekenden haalden in Sinaai alle pompoenen van een veld weg.² Nog geen week later werd uit twee volkstuintjes in Deurne 270 kilo aardappelen ontvreemd, zo meldde *De Standaard* op 13 september 2012. Bij de politie kregen de slachtoffers te horen dat moeskopperij enkele jaren eerder uit het strafwetboek was gehaald, maar dat een aanklacht wegens diefstal wel tot de mogelijkheden behoorde.³ In Zwijndrecht werd de leemte in het strafwetboek al gauw opgevuld. Nadat enkele Zwijndrechtse fruittelers in augustus 2011 aan de alarmbel hadden getrokken over steeds grotere velddiefstallen, besloot het gemeentebestuur moeskopperij opnieuw strafbaar te stellen via gemeentelijke administratieve sancties, zo meldde *Het Laatste Nieuws* op 10 september 2011.⁴ Indien de vorige gevallen u nog als onbeduidend voorkomen, volgt nu een wat gewichtiger zaak. In 2003 overleefde een 23-jarige moeskopper uit Poperinge ternauwernood een schot dat de 57-jarige eigenaar van de geviseerde serregroenten op hem had gelost. Een journalist van *De Standaard* ging de gewonde man opzoeken in het Ieperse Jan Ypermanziekenhuis. De werkloze jongeman verklaarde dat hij de groenten wegnam uit honger. Met een uitkering van 550 euro, waarvan hij al 250 euro nodig had om de huur te betalen, voedde hij zich aan het einde van de maand met groenten en fruit die hij stal uit de tuinen in de buurt.⁵

En wat heeft de jonge vrouw die ik in het Gentse Sint-Pietersstation de restjes uit de

vuilnisbakken zag opeten, gemeen met de ontvreemding van 20 ton graan die enkele jaren geleden met behulp van machines illegaal werd geoogst – hoogstwaarschijnlijk het meest omvangrijke geval van moeskopperij in de Belgische geschiedenis?⁶ Of hoe verhouden deze gevallen van moeskopperij zich tot Ollie – de jonge bezetter van het Lappersfortbos, een stuk ‘zonevreemd’ bos in het industriegebied Ten Briele in de gemeente Sint-Michiels bij Brugge – die in februari 2009 twee weken in de cel zat wegens diefstal van voedingswaren uit de afvalcontainers van het Assebroekse Delhaizefiliaal?⁷ Twee vrouwelijke Lappersforters ondergingen enkele weken later hetzelfde lot toen ze ervan verdacht werden voedsel uit de containers van hetzelfde filiaal gestolen te hebben. Ook Steven De Geynst, de zogenaamde ‘Muffinman’, werd pas in 2012 door het Gentse hof van beroep vrijgesproken na een succesvolle actie van de sociaal-artistische werkplek Victoria Deluxe. In eerste aanleg had de correctionele rechtbank van Dendermonde een celstraf van zes maanden met uitstel uitgesproken wegens diefstal van twee zakken misbakken muffins uit de afvalcontainers van een supermarkt in Rupelmonde.⁸

Op 22 maart 2010 werd de ‘Muffinman’ gearresteerd nadat hij die twee zakken uit de containers had gevist. Nochtans had de Rupelmondse supermarktuibater een, weliswaar onduidelijke, afspraak met Steven de Geynst over het ophalen van eten. Ondanks die onduidelijkheid en het feit dat de uitbater-eigenaar aangaf dat hij niet aanstuurde op een strafrechtelijke procedure, besliste het openbaar ministerie toch om De Geynst te vervolgen. Die *skipte* – ook wel *dumpsterdiven* of *containeren* genoemd – al jaren. Eerst uit noodzaak, later gebruikte hij zijn opgebouwde expertise als ervaringsdeskundige om het voedsel dat de supermarkten massaal wegsmeten, naar

Affiche voor de 'Feeding the 5000'-actie in Brussel op 1 april 2014. (bron: zie p. 19)

volkskeukens in het Antwerpse te brengen. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat De Geynst beroep aantekende toen de rechtbank in Dendermonde op 4 mei 2011 het aangehaalde vonnis uitsprak.

Reeds aan het begin van de jaren 1840 greep de jonge Karl Marx de strenge vervolging van verarmde Rijnlandse boeren die hout gingen sprokkelen aan, om kritiek te uiten tegen de burgerlijke staat en haar sociaal onrechtvaardige invulling van het eigendomsbegrip. De zaak van de 'Muffinman' bracht de sociaal-ecologische problematiek van voedselverspilling en het verband met het laatkapitalistische eigendomsbegrip opnieuw op de voorgrond. De Gentse sociaal-artistieke werkplek Victoria Deluxe trok in de dagen

vóór de zitting van het hof van beroep met vijftien activisten naar Gentse supermarkten. Ze vroegen telkens aan de zaakvoerder of aan het personeel van de betreffende supermarkt wat zij met 'afgeschreven' voedsel deden. Carrefour/GB gaf mee dat ze het voedsel weggooiden en overgoten met bleekwater of chemische producten zodat het niet meer kon worden meegenomen. Colruyt meldde dat 'vervallen' voeding naar de moedervestiging in Halle werd gebracht om daar verbrand en tot bio-energie omgezet te worden. Een deel zou wel naar voedselbanken gaan. Spar vertelde dat ze bijna nooit voedsel weggooiden maar het wel meegaven aan klanten die het niet breed hebben. Een ander deel zou naar voedselbanken gaan. En Delhaize weigerde commentaar te geven.

Een documentaire van Jef Maes en Trees Heirbaut

PREMIÈRE WEEKEND: 18, 19 EN 20 OKTOBER 2012
ANTWERPEN, SINT-NIKLAAS, GENT

Organisatie: vzw Singeling, Tutti Fratelli, Victoria de Luxe, Studio Skoop en Masereelfonds

Bijna alle kleinhandelszaken waar Victoria Deluxe langsging, schonken het 'vervallen' voedsel aan voedselbanken en aan mensen die het niet breed hebben. Volgens de sociaal-artistieke werkplek gingen vooral zij menselijk en creatief te werk. Op de dag van de zitting van het Gentse hof van beroep deelde Victoria Deluxe een maaltijd uit aan het Koophandelsplein voor het Oud Gerechtsgebouw en onder het toezien van het standbeeld van de 19e-eeuwse Gentse jurist Hippolyte Metdepenningen. De maaltijd was klaargemaakt met groenten en andere voedingswaren die ze hadden meegekregen tijdens hun bevraging bij de supermarkten en kleinhandelszaken. Tijdens de zitting zelf waren 150 sympathisanten aanwezig.

In 2012 verscheen *The Muffinman*, een documentairefilm over de lotgevallen van Steven De Geynst en de acties van Victoria Deluxe, gemaakt door Jef Maes en Trees Heirbaut.⁹ De documentaire opent met een filmfragment uit de rubriek 'Kleine gids voor de kopers'. Dat fragment werd in 1947 verspreid door het 'Nationaal strijdcomité tegen het duur leven en voor de opleiding van de koper', en wordt bewaard in Cinematek, het Belgische filmarchief. Het korte fragment toont aan dat zelfs het verkwisten van 'een mondvul brood' al misdadig is. Het kleine stukje brood weegt immers al gauw 20 gram. Als de toen 8,5 miljoen inwoners van België een dergelijk stukje brood zouden weggooiden, zou in 24 uur 170.000 kilo brood verloren gaan. Het fragment maakt de vergelijking met het broodrantsoen van de stad Gent gedurende twee dagen: een lading van 170 wagons van elk 10 ton, het normale rantsoen van één mens

gedurende 1500 jaar. Gerekend aan de prijs van die tijd (5,70 frank per kilo) betekende dat een verlies van ongeveer 1 miljoen frank (rekening houdend met de consumptie-index ongeveer 240.000 euro).

In het vervolg van de *The Muffinman*-documentaire gaat De Geynst onder meer in gesprek met de Britse *freegan*-activist Tristram Stuart, die in 2009 de bestseller *Waste: uncovering the global food scandal* publiceerde.¹⁰ Deels als uitloper van dat succes organiseerde Stuart in december 2009 de eerste 'Feeding the 5000'-actie in Londen, waarmee hij de basis legde van het activistische netwerk Feedback. Vijfduizend mensen – een verwijzing naar het verhaal over de vermenigvuldiging van de broden uit het Nieuwe Testament – kwamen samen op Trafalgar Square waar ze een maaltijd van 'afgeschreven' voedsel kregen. In 2011 werd op dezelfde plek een tweede 'Feeding the 5000' georganiseerd, in 2012 volgden de eerste acties in Bristol en Parijs en in 2013 in Manchester, Amsterdam, Nantes, Edinburgh, Marseille en New York. Op 1 april 2014 was Brussel voor het eerst aan de beurt en op 20 september 2014 Gent, in het kader van het 'Niets is Verloren Festival' op de Bijlokesite. In de loop van 2014 werden daarnaast ook acties georganiseerd in Cork, Nottingham, Graz, Oakland, Chapel Hill, Warsaw, Thessaloniki en Barcelona. Feedback lanceerde ook de campagnes 'The Pig Idea', om 'afgeschreven' voedsel als voeder te promoten voor varkens, en 'The Gleaning Network', een netwerk dat vrijwilligers, boeren en voedseldistributeurs coördineert om voedselverspilling tijdens het oogstseizoen zoveel mogelijk te vermijden.

Agnès Varda, een coryfee van de Franse *nouvelle vague* tijdens de jaren 1950-1960, gaat in haar documentairefilm *Les glaneurs et la glaneuse* (2000) impliciet uit van een – hoewel nogal onscherp – onderscheid

Boven: De Muffinman in actie. Foto: © Anja Hermans

Onder: Affiche van de documentaire van Jef Maes en Trees Heirbaut over de Muffinman. (vzw Singeling - www.singeling.be)

tussen de laatmoderne vormen van rapen als kritiek op de consumptiemaatschappij en de 19e-eeuwse vormen van rapen uit noodzaak, zoals afgebeeld door schilders als Jules Breton, Jean-François Millet, Julien Dupré, Léon-Augustin L'Hermitte, Edmond Hédouin, Arthur Hughes, Sir George Clausen en vele anderen.

Ook tijdens de discussie in het kader van het onderzoeksseminarie werd het hedendaagse rapen al gauw gelieerd aan *freeganism*, *dumpster diving*, *skippen* en andere vormen van ecologisch activisme¹¹, terwijl de 19e-eeuwse voorbeelden hoofdzakelijk aan pure noodzaak werden toegeschreven.

In dit artikel wil ik het conceptuele kader bevragen dat achter het onderscheid tussen activisme en noodzaak schuilt, en dat is ontleend aan de British Marxist Historians. Ik doe dat aan de hand van een kritische bespreking van de artikels van James Scott en Tim Shakesheff, die de basis van het bovengenoemde discussiecollege vormden.¹²

De voorbije veertig jaar heeft de criminaliteitsgeschiedenis een enorme vlucht genomen, waarbij de sociaalhistorische wortels in meerdere voedingsbodems werden verpot.¹³ Peter Burke had het in zijn *What is cultural history?* uit 2004 over een mogelijke 'revenge of social history' (een wraak van de sociale geschiedenis) tijdens de eerste decennia van het

nieuwe millennium. In een interview met het Brusselse studentenblad *De Moeial!* in oktober 2013 maakten Catherina Lis en Hugo Soly gewag van niet enkel een mogelijke, maar zelfs een wenselijke ontwikkeling van een nieuw soort sociale geschiedenis (eerder dan een 'wraak').¹⁴ Aan de hand van de vraagstelling 'Rapen': tussen gebruiksrecht, diefstal en protest? tracht ik in dit artikel perspectieven te bieden voor een nieuwe benadering binnen de criminaliteitsgeschiedenis.

De sociaalhistorische roots van de Britse criminaliteitsgeschiedenis

Om de vermeende kloof te overbruggen tussen enerzijds de laatmoderne vormen van rapen als 'protest' en anderzijds de 19e-eeuwse raaptaferelen als 'overlevingsstrategie' ligt het op het eerste gezicht voor de hand om terug te grijpen naar het conceptuele kader van de *social crime*.¹⁵ Gaan immers zowel de laatmoderne als de 19e-eeuwse vormen van rapen in essentie niet over conflicten in het kader van 'alledaagse consumptie', over een 'recht op voedsel' dat primeert op de wetten van de markt? De kiemen van het *social crime*-concept zijn terug te vinden in de studies van de British Marxist Historians uit de jaren 1950-1960 over sociale strijd van onderuit tijdens de moderne periode.¹⁶

Stills uit *Les glaneurs et la glaneuse*, een film van Agnès Varda uit 2000. (bron: p. 19)

Bij hun onderzoek naar sociale actievormen leggen deze historici zich toe op gerechtelijk bronnenmateriaal. De *labour history* ligt op die manier aan de basis van de pionierswerken in de Britse criminaliteitsgeschiedenis uit het midden van de jaren 1970. Edward Thompson levert in *Satan's strongholds*, het derde hoofdstuk van zijn magnum opus *The making of the English working class* uit 1963, al impliciet een conceptuele invulling van *social crime* aan. Aan de hand van de koppeling tussen criminaliteit en zijn concept van de 'morele economie' legt hij de uiteenlopende en conflicterende morele referentiekaders bloot die vormgaven aan – en zelf ook vormgegeven werden door – het gedrag en de ervaringen van historische actoren. Toch is het wachten tot 1972 vooraleer het concept expliciet wordt gelanceerd. Die eer komt Eric Hobsbawm toe. Hij beschrijft *social crime* als 'die vormen van criminele activiteiten die blijk geven van een bewuste, bijna politieke, contestatie van de heersende sociale en politieke orde en haar waarden.'¹⁷ Het conceptuele kader wordt enkele jaren later verfijnd door John Rule, die behoort tot de zogenaamde Warwick-school – bestaande uit studenten van E. P. Thompson aan de University of Warwick eind van de jaren 1960. Rule onderscheidt de klassieke *social crimes* van de *crimes of protest*. Bij de eerste categorie gaat het volgens Rule over 'sociale handelingen die, hoewel illegaal, openlijk of stilzwijgend

werden goedgekeurd en zelfs ondersteund door de onmiddellijke sociale omgeving'. De *protest crimes* zijn eerder 'criminele acties gepleegd als een expliciete vorm van protest, waarmee uitdrukking wordt gegeven aan collectief gedeelde verzuchtingen.'¹⁸

James Scott maakt dat onderscheid niet en volgt de sociaal deterministische denkwijze van Hobsbawm. Bij de beschrijving van *paddy theft* (stelen op rijstvelden) in Zuid(oost)-Azië tijdens de jaren 1960-1970 merkt Scott weliswaar op dat iedere definitie van protest moet peilen naar de intenties van de historische actoren¹⁹, maar enkele alinea's later stelt hij dat die intentie zo goed als altijd een drang om te overleven is. De handelingsbekwaamheid van de landarbeiders wordt hierbij dus beperkt tot een nogal passieve reactie op bepaalde economische omstandigheden, een reactie die in het geromantiseerde kader van Scott vanzelfsprekend als protestvorm moet worden beschouwd.

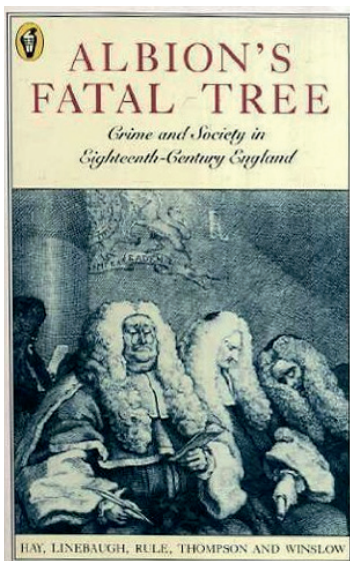
In dat verband wijst de Indiase socioloog Dipankar Gupta erop dat Scott kritiekloos de overdreven verhalen van de dominante groepen overneemt waarbij boeren en landarbeiders steevast als stropers en dieven afgeschilderd worden. Het enige verschil is dat Scott hieraan een positieve evaluatie geeft: 'Terwijl de landeigenaars hen beschouwden als een horde gewiekst gespuis, ziet Scott hen als lokale *Robin Hoods*.'²⁰

Ook de focus op de verdediging van de traditionele gebruiksrechten krijgt kritiek vanuit antropologische hoek. Subir Sinha, Shubhra Gururani en Brian Greenberg hekelen bijvoorbeeld het *new traditionalist*-discours waarmee Indiase ecologische bewegingen recente sociale actievormen, zoals de Chipko-beweging, binnen hun analyses inpassen. De Chipko-beweging werd gedragen door bevolkingsgroepen in Noord-India die zich tijdens de jaren 1970-1980 verzetten tegen ontbossingspraktijken in hun regio. Binnen de *new traditionalist*-benadering is het kolonialisme de grote boosdoener en proberen bevolkingsgroepen aan de hand van sociale actievormen de traditionele gebruiken in stand te houden. De prekoloniale sociale omgangsvormen worden hierbij als quasi conflictvrij afgedaan, wat erg lijkt op de negatieve evaluatie van 'de moderniteit' in de *from custom to crime*-these²¹ en de daarmee samengaande romantische visie op premoderne sociale omgangsvormen. Sinha, Gururani en Greenberg benadrukken dat de Chipko-beweging niet vanuit een

louter defensieve reflex handelde, maar een offensief politiek project uittekende dat in enkele opzichten zelfs in strijd was met het politieke project van het *new traditionalism*: 'Ons argument is dat de Chipko-beweging in de eerste plaats bezig was met het definiëren en bereiken van 'sociale rechtvaardigheid.'²² Hierbij werd in sommige gevallen wel teruggegrepen naar het verleden, echter niet zozeer vanuit een betrachting om terug te keren naar 'de traditionele gemeenschap', maar om de Chipko-beweging legitimiteit te verlenen in een bredere 'traditie van sociaal protest'.²³ De auteurs besluiten met de opmerking dat noties van sociale rechtvaardigheid en ecologische verantwoordelijkheid niet gegeven zijn, maar dat bewegingen zoals Chipko die concepten invullen en betekenis geven in een proces van sociaal conflict en politieke onderhandeling.²⁴ Een afbeelding met de slogan '*First objective of planning cheap fuel for cooking*' geeft bijvoorbeeld weer dat de Chipko-beweging zich offensief en in zekere zin ook pragmatisch opstelde.

In tegenstelling tot Scott die aan de slag gaat met het *social crime*-concept van Hobsbawm, hanteert Tim Shakesheff het verscherpte analytische kader van John Rule uit 1979. Daarbij plaatst hij de gevallen van houtdiefstal en moeskopperij die hij in de bronnen terugvindt voornamelijk binnen de eerste categorie van klassieke *social crimes*, namelijk de 'sociale handelingen die, hoewel illegaal, openlijk of stilzwijgend werden goedgekeurd en zelfs ondersteund door de onmiddellijke sociale omgeving'. Hij geeft aan dat die categorie onderbelicht is gebleven in de omvangrijke historiografische traditie die volgt op de pionierswerken van de Warwick-school. Die focust voornamelijk op spectaculairder misdrijven, zoals brandstichting, wildstroperij of dierenverminking, die door de Warwick-school stevast als 'protestvorm'

Cover van *Albion's Fatal Tree*, het centrale werk van de Warwick-school uit 1975.

werden beschreven. Shakesheff koppelt het *social crime*-concept aan Olwen Huftons concept van de *economy of makeshifts* (economie van noodoplossingen). Voor de arme plattelandsbevolking was de manier waarop zij konden participeren aan de arbeidsmarkt vaak niet voldoende om in hun levensonderhoud te voorzien. Daardoor ontstond er een schaduwconomie met kleine overtredingen en diefstallen.²⁵ Die 'illegale' activiteiten konden ingepast worden in een overlevings- én in een commerciële strategie, of een koppeling van beide in een commerciële overlevings-economie. Dat commerciële aspect smeedde vaak banden die gunstig konden uitvallen voor de betrokken partijen, waarbij *social crime* zich niet zozeer beriep op een gedeeld gevoel van rechtvaardigheid, maar vooral op een gedeeld commercieel belang bij informele handelstransacties. Zo verklaarde de politiecommissaris van Tielt in een proces-verbaal van 31 juli 1886 over een reeks velddiefstallen dat het 'door zijne afkooopers onmogelijk geweest is [de aangeklaagde] te kunnen betrappen.'²⁶

Hoewel ook Shakesheff duidelijk schatplichtig is aan het werk van de British Marxist Historians, formuleert hij toch enkele bedenkingen bij het conceptuele kader dat zij hanteren. Het is immers vaak niet helemaal duidelijk in welke mate de hout- en veldvruchtdieven hun eigen acties al dan niet als crimineel of legitiem beschouwden.²⁷ Zo ging een koewachter op een zondagnamiddag in 1886 samen met een kameraad peren rapen in de boomgaard van zijn werkgever. Toen de kameraad opmerkte dat de eigenaar op komst was, antwoordde de koewachter 'dat ze daar mogten zijn en [hij] zulks mogt doen.'²⁸ De koewachter beriep zich dus expliciet op een notie van gebruiksrecht, terwijl de latere aanklacht wegens diefstal vanwege zijn werkgever getuigt van een andere sociale betekenis van de handeling.

Daarnaast heeft Shakesheff meer oog voor de ruimere voor- en nageschiedenis waarin de in de bron beschreven handeling zich afspeelt. Die bredere context is cruciaal om het hybride veld tussen eigendom, bezit, gebruiksrecht, diefstal en protest te analyseren.

Shakesheff gaat ook in tegen de zogenaamde *from custom to crime*-these. In een werk van 2003 spreekt hij niet over een criminaliseringsproces, maar wel over een andere omgang met het rechtssysteem door zijn gebruikers. Omdat het in de loop van de eerste helft van de 19e eeuw gemakkelijker werd om mensen te vervolgen voor kleine – vanuit een hedendaags perspectief zelfs eerder triviale – misdrijven, zoals het stelen van een handvol erwten of enkele takken hout, werd vervolging voor dergelijke misdrijven een alledaags iets. Hoewel deze handelingen in Engeland ook al vóór de hervormingen van het rechtssysteem in de eerste helft van de 19e eeuw als 'illegaal' werden omschreven in wettelijke reguleringen, loonde het aanvankelijk niet de moeite (in termen van tijd en geld) om via de rechtbank te vervolgen. Vaak

Actie van de Chipko-beweging. Opschrift op de pancarte: 'First objective of planning cheap fuel for cooking'. (bron: zie p. 19)

werd enkel opgetreden wanneer een landbouwer te maken kreeg met aanhoudende beschadigingen van zijn eigendommen. En dat om te vermijden dat ze op de duur als een gebruiksrecht werden beschouwd.²⁹

Limieten van het *social crime*-kader en heroriëntatie van het onderzoek

James Scott beschrijft zijn *everyday forms of peasant resistance* (alledaagse vormen van plattelandsverzet) als 'een constant proces waarbij de sociale productierelaties tussen de verschillende sociale klassen voortdurend worden afgetast en heronderhandeld'.³⁰ Net als met het *social crime*-concept legt hij hiermee een quasi exclusieve focus op klasse als analysecategorie. Als gevolg hiervan vervallen studies die dit analysekader hanteren al gauw in nogal binaire tegenstellingen tussen 'dominante' en 'gedomineerde' groepen. In zijn studie over houtdiefstal tussen 1750 en 1850 in een Westfaalse agrarische context zet Josef Mooser al in 1984 het *social crime*-concept op zijn kop. Zonder evenwel het analyseconcept 'klasse' onderbelicht te laten, kunnen de houtdiefstallen volgens Mooser voornamelijk als uitdrukking van onderliggende spanningen binnen de gedomineerde groepen worden beschouwd. Vooral binnen de Franse tak van de criminaliteitsgeschiedenis wordt sterk gefocust op *la conflictuosité*, geïnspireerd door de conflictologie van de Duitse socioloog Georg Simmel. Volgens Simmel vormt conflict een essentieel kenmerk van elke sociale relatie. Conflict is daarmee niet enkel potentieel destructief of bedreigend voor sociale relaties, maar is in de meeste gevallen net zeer constructief: als de basis waarop sociale relaties en bewustzijn worden gevormd. De handelingen die Scott en Shakesheff in hun onderzoek belichten, kunnen binnen dit conflictueuze veld beschreven worden als 'een

constant proces waarbij de sociale relaties tussen historische actoren van verschillende leeftijd, geslacht, klasse en herkomst voortdurend worden afgetast en heronderhandeld'.³¹ Hierbij kunnen we verwijzen naar artikel 11 van het Veldwetboek van 1886 dat 'het recht op arenlezen' als volgt omschrijft: 'Alleen bejaarden (leeftijd), gebrekkigen (klasse), vrouwen (geslacht) en kinderen beneden twaalf jaar (leeftijd) mogen van zonsopgang tot zonsondergang aren lezen en naharken in de plaatsen waar zulks gebruikelijk is en slechts in niet-omheinde, op het grondgebied van hun gemeente gelegen (herkomst) velden waar de oogst geheel ingezameld en weggehaald is'.³²

Vooral Shakesheff brengt enkele van die extra analysecategorieën binnen in zijn onderzoek. Hij geeft bijvoorbeeld aan dat in zijn bronnen bijna de helft van de mensen die in de eerste helft van de 19e eeuw wegens houtdiefstal of moeskopperij veroordeeld waren, vrouwen zijn.³³ Dit heeft belangrijke gevolgen voor het onderzoeksveld van de criminaliteitsgeschiedenis, waar de idee van 'de verdwijnende vrouwelijke dader' tijdens de moderne periode steeds meer in vraag wordt gesteld.³⁴ In die zin groeit ook de aandacht voor de perspectiefvernaauwing die het onderzoeksveld ondergaat door zich de laatste decennia overmatig te focussen op (fysiek) geweld. De Duitse historicus Peter Wettmann-Junblut, een van de weinige onderzoekers die aandacht besteedt aan eigendomsdelicten, omschrijft die evolutie binnen de (Britse) criminaliteitsgeschiedenis als een focusverschuiving 'von Robin Hood zu Jack the Ripper' of van diefstal naar geweld.³⁵ Daarenboven wordt de genderanalysecategorie tot nog toe voornamelijk in studies over 'morele misdrijven' (zedenschennis, seksueel geweld enz.) aangewend. Manon van der Heijden en Valentijn Koningsberger wijzen er recent echter op dat de meeste vrouwen werden

vervolgd wegens eigendomsdelicten.³⁶ Samengaand met de 'verrechterlijking' van de samenleving begon dus ook het moderne concept van eigendom een steeds belangrijker rol te spelen binnen sociale relaties en omgangsvormen.

Hetzelfde geldt voor de analysecategorie 'leeftijd'. Shakesheff merkt bijvoorbeeld op dat 'kinderen' veelvuldig voorkomen in de door hem geraadpleegde lijsten van mensen die zijn veroordeeld wegens houtdiefstal of moeskopperij. Voor de Belgische context toont ook criminologe Jenneke Christiaens dit aan in haar doctoraat.³⁷ Ook Van der Heijden en Koningsberger benadrukken het belang van de analysecategorie 'leeftijd'. Bij hun onderzoek van eigendomsdelicten tussen 1836 en 1860 werd immers bijna tachtig procent van alle jeugddelinquenten uit hun bronnen-corpus veroordeeld wegens diefstal.³⁸

Een nieuw soort sociale geschiedenis?

In haar *Le goût de l'archive* uit 1989 wijst de Franse historica Arlette Farge op de enorme vertakking van de historiografie sinds de poststructuralistische jaren 1970: 'Daar waar tot voor kort het getal nog de norm was, wordt steeds meer de rijkdom ingezien van het uitzonderlijke en het intieme; daar waar tot voor kort een marxistische lezing nog heel sterk woog op elke vorm van interpretatie, ontkomen de historici nu aan die enge sfeer door ook de wereld van culturele gewoonten en manieren van bestaan en leven te verkennen.' Farge heeft echter ook oog voor de keerzijde van deze 'bloeiperiode': 'Doordat de historici te sterk bezig waren om aan de strakke intellectuele krijtlijnen van het marxisme te ontkomen, zagen ze ook te vaak het universum van conflicten en spanningen, van strijd en machtsverhoudingen over het hoofd. Net dat conflictueus universum vormt het

fundament waarop gedragingen, praktijken en affecten zich ontwikkelen.'³⁹

In hun studies uit de jaren 1970 over de vervolging van diefstallen tijdens de *Sattelzeit* – de zadeltijd of de overgang van de vroegmoderne naar de moderne tijd – leggen zowel Michel Foucault als Dirk Blasius de nadruk op het ontstaan van een absoluut eigendomsbegrip als verklarende factor voor het stijgende aantal veroordelingen. De verenging van een meerduidig naar een absoluut eigendomsbegrip bracht een economische nood met zich mee, waarop een stijging van het aantal diefstallen volgde. Die diefstallen werden vervolgd door de zich ontplooiende disciplineringsstaat.

De Duitse historica Rebekka Habermas, dochter van de bekende 'Frankfurter Schule'-filosoof Jürgen Habermas, neemt die verklaring op de korrel in haar *Diebe vor Gericht* uit 2008. Volgens Habermas is het stijgende aantal veroordeelden voor diefstal in de 19e eeuw een gevolg van een toenemend aantal particuliere klachten die door diverse groepen – veelal zelfs de meest precaire – werden ingediend om hun sociale positie via de rechtszaal te vestigen.⁴¹ Zo vat Habermas haar studie aan met het voorbeeld van Maria Scherrer, een moeder die een klacht indient tegen Anton Zimmerman voor de diefstal van het brood dat haar dertienjarige zoon en zijn vriend hadden gekregen bij het bedelen. De burgerlijk-liberale rechtsstaat speelde gewillig in op de dynamiek van onderuit om haar eigendomsbegrip ingang te doen vinden, met name door de hertaling van complexe sociale conflicten tot louter eigendomsdelicten. Binnen dat juridische kader werden alle persoonlijke dimensies van conflicten achterwege gelaten, waardoor het ontvreemden van een object niets anders meer kon zijn dan 'een diefstal'. In veel gevallen was

echter een veel complexer conflict aan de gang, waarbij verschillende betekenissen van sociale handelingen en objecten bepalend waren. Net door die verschillen in betekenis voelden sommigen zich geschaad in hun gezag, autoriteit of waardigheid.⁴²

Net zoals Dirk Blasius en de British Marxist Historians de nadruk overmatig leggen op bos- en jachtmisdrijven om hun onderzoek in een bepaalde richting te sturen, lijkt Habermas ze min of meer te negeren in functie van haar argumentatie. Dit doet echter geen afbreuk aan haar overtuigende analyse van de wisselwerking tussen een gebruikersperspectief van onderuit en een burgerlijk-liberale agenda die van boven werd opgelegd. Het is vooralsnog wachten op onderzoek dat die vernieuwende benaderingen specifiek toepast op veld- en bosmisdrijven. Een dergelijke toepassing zou de notie van een absoluut eigendomsbegrip kunnen relativiseren door te wijzen op de conflictueuze onderhandelingsruimte tussen eigendoms-, bezits- en gebruiksrecht. Dit verengt burgerlijk-liberaal eigendomsbegrip treedt dan misschien eerder als een uitkomst van een toenemend aantal vervolgingen naar voren dan als een oorzaak.⁴³

Zoals Habermas heeft Liana Vardi oog voor die wisselwerking tussen dynamieken van bovenaf en van onderuit wanneer ze wijst op het vertekende beeld dat het schilderij van Jean-François Millet over rapen oproept, als zou arenlezen volledig naast de oogstpraktijk staan. Vardi benadrukt dat arenlezen net inherent deel uitmaakte van de oogst, waarbij het recht niet zozeer afhankelijk was van de 'vrijgevigheid' van de plattelandsbevolking, maar tot stand kwam en afdwingbaar werd op aandringen van hogerhand. In 1854 schilderde Jules Breton bijvoorbeeld een veel harmonischer tafereel dan dat van

Jean-François Millet. Bij Millet staan de klas-sentegenstellingen centraal. Bij Breton zien we een groep vrouwen en kinderen afgebeeld terwijl ze zich onder het toezicht van de veldwachter en met een statische kerktoren op de achtergrond, van hun recht op het arenlezen bedienen. Doorheen de vroegmoderne tijd interfereerden de centrale overheid en geestelijkheid volgens Vardi steeds vaker met de lokale agrarisch-economische praktijken. Daarbij probeerden ze te bereiken dat het recht op arenlezen aan bepaalde doelgroepen van de plattelandsbevolking werd toegekend als een vorm van 'sociaal beleid'.⁴⁴ De Pasicrisie (verzameling van rechtspraken) van 1845 verwijst bijvoorbeeld naar een ordonnantie van de Raad van Vlaanderen van 25 juni 1778 die het recht op rapen toekende tijdens de drie dagen die volgden op de oogst.⁴⁵ De verwijzing is te situeren in het kader van een arrest van het Hof van Cassatie van 17 december 1844 over een eigenaar die het rapen had toegestaan aan personen die woonden buiten de gemeente waarin het eigendom zich bevond. De ordonnantie van 1778 verbood immers elke inwoner van het graafschap om buiten het grondgebied van zijn of haar parochie te rapen. De eigenaar had volgens het Hof van Cassatie niet het recht daar tegenin te gaan. Dit voorbeeld nuanceert opnieuw de idee van een burgerlijk-liberaal absoluut eigendomsrecht én van een absolute breuk tussen de premoderne en moderne rechtspraktijk.

Tijdens de parlementaire debatten in de aanloop naar de stemming over het Veldwetboek van 1886 werd eveneens een amendement in die lijn ingediend.⁴⁶ Alphonse de Moreau, de toenmalige minister van Landbouw, merkte op dat veel gemeentelijke politiereglementen het arenlezen terecht exclusief aan de 'eigen bevolking' toekenden, zeker wanneer de gemeente zich in de

Les Glaneuses, een schilderij van Jules Breton uit 1854. (© National Gallery of Ireland)

nabijheid van stedelijke centra bevond: 'Want wat ziet men daar? Het zijn net die mensen die hele dagen slijten op café die tijdens de oogstperiode komen rapen (arenlezen) op de naburige velden, tot groot nadeel van de inwoners – en vooral dan de behoeftigen – van de plattelandsgemeenten.'⁴⁷

Daarnaast zou het arenlezen vaak deel hebben uitgemaakt van de verloning aan landarbeiders(gezinnen),⁴⁸ waarbij conflicten over rapen als gebruiksrecht, diefstal of protest opvallende gelijkenissen vertonen met 'moderne' loononderhandelingen.⁴⁹ Voor het vredegerecht van Seneffe verschenen in oktober 1891 bijvoorbeeld 32 vrouwen die ervan werden beticht hout te rapen en bladeren te scharrelen in een bos waar dat niet toegelaten was. Volgens de *Gazette van Brugge* was de vrederechter echter 'niet bestand tegen die vrouwelijke advocaten en sprak [hij] ze allen vrij.' De journalist meldde nog

dat de boswachter die de vrouwen had aangeklaagd 'meer de beschuldigde [scheen] als de betichten zelve.' Na de vrijspraak trokken de vrouwen het dorp in om hun verkregen recht te vieren: 'Het schouwspel is nog geestiger geworden als de 32 vrouwen en hunne vriendinnen op de markt kwamen. Er werd een rondedans aangegaan; de mutsen vlogen in de hoogte en de haarvlechten zwierden in den wind! In 10 minuten tijds, bracht die betooging geheel het dorp Seneffe te been en honderde nieuwsgierigen kwamen van alle kanten opgedaagd.'

Het voorbeeld van de raapsters voor het vredegerecht van Seneffe toont duidelijk de interactie aan tussen diverse vormen van sociale actie en protest. Het raaptafereel van een groep van 32 vrouwen kan in zekere zin als een 'voedselrel' gezien worden, maar dan op de plaats van productie in plaats van op de marktplaats. De vrijspraak ging naadloos

over in een luidruchtige optocht die enige overeenkomst lijkt te vertonen met de 'charivari' als actievorm.

De verwantschap met 'vernieling' als actievorm blijkt uit volgend bronfragment dat stamt uit een politieel strafdossier dat in 1862 door het Tieltsse vrederegerecht werd behandeld. Na een aanklacht wegens diefstal van veldvruchten gingen enkele Tieltsse politieagenten op huiszoeking bij de verdachte Karel Noppe. Toen de agenten er de buit vonden, bekende de verdachte 'naer wat hapering' de vruchten de vorige nacht gestolen te hebben op een naburig veld. Toen de agenten hun huiszoeking verderzetten 'hadde Noppe den eenen zak raepen uitgegoten, en met een spade de raepen in stukken gestekt.' Noppe verklaarde dat hij hen wou beletten de vruchten mee te nemen.

In elk van de historische en hedendaagse conflicten over rapen is de betekenis als gebruiksrecht, diefstal of protest ook steeds gelijktijdig aanwezig, wat een onderhandelingsruimte bood voor de betrokken partijen – hoewel er vaak een duidelijk machtsonevenwicht tussen hen bestond. Om dit te illustreren verwijs ik naar volgende passage uit een klassieker binnen de 'Vlaamse letteren', namelijk Hendrik Conscience's *Baes Gansendonck* uit 1850. Meer bepaald naar Conscience's satirisch-moraliserende portrettering van de ontmoeting tussen het arrivistisch hoofdpersonage Baes Gansendonck, diens knecht en een arme vrouw die samen met haar kinderen hout aan het sprokkelen was in een bos dat eigendom was van het hoofdpersonage. Toen Gansendonck de houtsprokkelaars opmerkte, riep hij hen toe: 'Onbeschaemde houtdieven! Op, vooruit, mede naer het dorp! In de handen der gendarmen! Naer het kot luije schelmen!' De vrouw zette de situatie echter naar haar hand

Cover van *Baes Gansendonck*, een roman van Hendrik Conscience uit 1850.

door in te spelen op de eergevoeligheid van Gansendonck en hem te smeken om goeddozaamheid. Gansendonck werd getroffen door het tafereel: 'Iemand voor hem nedergeknield! Met de handen opgeheven! En smeekend om genade! Het was koninklyk!' Daarop lichtte Gansendonck de arme vrouw van de grond, en terwijl hij 'eene traen van ontroering uit de oogen vaegde', sprak hij de moeder als volgt toe: 'Ik ben wat haestig geweest. Neemt gij uwen mutsaerd maer op; gy zyt eene brave vrouw. Voortaan moogt gy het droog hout uit alle myne bosschen breken, en viel er wat groen tusschen, ik zou er nog niets op zeggen.'

Om het kwetsbare karakter van de betekenis van rapen als gebruiksrecht, diefstal of protest te illustreren, maak ik tot slot gebruik van volgend bronfragment. Het betreft een correctionele rechtszaak uit 1887 waarin

meer dan dertig beschuldigen werden aangeklaagd voor het rapen van aardappelen terwijl landarbeiders de oogst aan het binnenhalen waren. De politiecommissaris merkte op dat 'alle de verdachten geheel wel wisten dat zij op het land nooit mochten gaan, maar dienen dag was den eigenaar afwezig en door deze reden zijn zij op het land gevallen met zoo een groot getal.' De beschuldigen meenden op hun beurt dat de landarbeiders hun de toestemming hadden gegeven de aardappelstruiken die ze toegeworpen kregen te rapen. Door de fysieke afwezigheid van de eigenaar (als personificatie van het 'eigendomsrecht') was een verruiming van de onderhandelingsmarges mogelijk.

Besluit

De invloedrijke *from custom to crime*-these gaat uit van een overgangperiode waarbij handelingen die voorheen als gebruiksrechten werden beschouwd, geleidelijk aan als diefstal worden bestempeld. Die betekenisverschuiving zou zich hebben voorgedaan onder invloed van de opgang van een burgerlijk-liberaal absoluut eigendomsrecht, waartegen vervolgens protestvormen ontstonden. Zoals dit artikel echter aantoont zijn de betekenissen (gebruiksrecht, diefstal en protest) veelal gelijktijdig aanwezig. Ze krijgen pas vorm door hun opvoering binnen een conflictueus spanningsveld dat niet enkel wordt bepaald door het gedrag op zich (de handeling van het 'rapen'), maar vooral door de sociale verhouding tussen de betrokken actoren. Een wisselwerking tussen onder meer individuele intenties, structurele machtsonevenwichten en posities van objecten als 'gemeenschappelijk goed', 'privaat kapitaal' dan wel 'afval' bepaalt welke betekenis de bovenhand haalt. Morele referentiekaders worden echter zelden volledig gedeeld. Over de sociale beteke-

nis van de 'diefstal' van de oogst van 10 ton graan waarnaar de inleiding verwijst, bestaat weinig twijfel omdat die betekenis wordt gedeeld door uiteenlopende morele referentiekaders. Maar meestal is dat hoegenaamd niet het geval. Hierop wijzen de British Marxist Historians met hun *social crime*-concept. Zoals dit artikel uiteenzet, laat het concept zich echter strikken in geromantiseerde omkeringen van het 'onderdrukkersperspectief'. We moeten daarom op zoek naar manieren om die gevallen waar uiteenlopende betekenissen gelijktijdig met elkaar in conflict treden, adequater te onderzoeken. Hierbij moeten we vertrekken vanuit de complexe wisselwerking tussen zowel de *bottom-up* sociale dynamiek als de *top-down* gerechtelijke dynamiek. Om een dergelijk analysekader te schetsen, plaatste dit artikel de sociale geschiedenis van de jaren 1970 in dialoog met recentere theorieën over de betekenis van handelingen (als gebruiksrecht, diefstal of protest) én objecten (als gemeenschappelijk goed, privaat kapitaal, dan wel afval). Vanuit de historische methode die focust op de sociale praktijken aan de hand waarvan menselijke actoren betekenis geven aan handelingen en objecten, kan het onderzoeksveld nieuw leven worden ingeblazen.⁵⁰ Op die manier kan ook het heel diverse pallet van hedendaagse vormen van rapen juist worden geïnterpreteerd.⁵¹

BRONVERMELDINGEN

p. 4 <https://www.bing.com/images/search?q=Feeding+the+5000+Brussel&id=00E91BCB39A599663DDDC30EF5A161ED08BFF943&FORM=IQRBA>

pp. 10-11 <https://www.dailymotion.com/video/xcqgap>

p. 13 <https://www.bing.com/images/search?q=chipko&q=HS&form=QBIR&sp=2&pq=chipko&sk=HS1&sc=8-6&cvd=18F279BFB2584DBAA509BC531C02DC0D>

- 1 *Het Belang van Limburg*, 28/08/2013.
- 2 *De Morgen*, 30/08/2012.
- 3 *De Standaard*, 13/09/2012.
- 4 *Het Laatste Nieuws*, 10/09/2011.
- 5 *De Standaard*, 02/08/2003.
- 6 *De Standaard*, 02/08/2003.
- 7 *De Standaard*, 04/03/2009.
- 8 *Knack*, 08/02/2012.
- 9 Jef MAES & Trees HEIRBAUT, *The Muffinman*. De volledige documentaire is te bekijken op: <https://www.youtube.com/watch?v=G7cBr6ZmU0E>
- 10 Tristram STUART, *Waste: uncovering the global food scandal*, Londen: Penguin, 2009.
- 11 Voor meer informatie, zie: <http://trashwiki.org/>
- 12 Na het overlijden van Eric Hobsbawm in oktober 2012 en de vijftigste verjaardag van E.P. Thompsons *The making of the English working class* in 2013 organiseerde de onderzoeksgroep 'Sociale geschiedenis na 1750' van de vakgroep Geschiedenis aan de Gentse universiteit in de hete herfst van 2014 een onderzoekseminarie onder de noemer 'Primitive rebels voorbij de moderniteit'. Voor de basisteksten van het discussiecollege 'Rapen': tussen gebruiksrecht en protest, zie: James SCOTT, Everyday forms of peasant resistance. In: *The journal of peasant studies*, 13(1986)2, pp. 5-35; Tim SHAKESHEFF, Wood and crop theft in rural Herefordshire, 1800-1860. In: *Rural history*, 13(2002)1, pp. 1-17.
- 13 Onlangs riep de jonge historicus David Churchill in een artikel in het vaktijdschrift *Crime, histoire & société/Crime, history & society* op terug te kijken op die pionierswerken: 'As an infant discipline, modern crime history largely (though never entirely) mutated from the study of people and their conflicts into the study of the criminal justice system. [...] Therefore, it only remains to emphasise that the research programme outlined above will allow crime historians to return decisively to the study of ordinary people and their experience of negotiating authority, rather than fleshing out in ever more minute detail the structure and characteristics of particular institutions and agencies.' In: David CHURCHILL, Rethinking the state monopolisation thesis: the historiography of policing and criminal justice in nineteenth-century England. In: *Crime, histoire & sociétés/Crime, history & societies*, 18(2014)1, p. 146.
- 14 Catherina LIS & Hugo SOLY, De student is mondiger als klant, maar hij is minder assertief als vrijdenker. In: *De Moeial. Studentenblad van de Vrije Universiteit Brussel*, <http://www.demoeial.be/artikels/10569/De-student-is-mondiger-als-klant-maar-hij-is-minder-assertief-als-vrijdenker.dhtml>, 13/10/2013.
- 15 Voor een 'genealogie' van het concept, zie: John LEA, Social crime revisited. In: *Theoretical criminology*, (1999)3, pp. 307-325.
- 16 Zie bijvoorbeeld: George RUDÉ, *The Crowd in the French Revolution*. Oxford: Clarendon Press, 1959, 267 pp.; Eric HOBBSBAWM, *Primitive Rebels: Studies in Archaic forms of Social Movements in the 19th and 20th Century*. Manchester: Manchester University Press, 1959, 208 pp.
- 17 Eric HOBBSBAWM, Distinctions between socio-political and other forms of crime. In: *Bulletin of the society for the study of labour history*, 25(1972), p. 5. Dit citaat is een vertaling uit het Engels.
- 18 John RULE, Social crime in the rural South in the 18th and early 19th centuries. In: *Southern history*, 1(1979), p. 137. Deze citaten zijn vertalingen uit het Engels.
- 19 J. SCOTT, Everyday forms [...], p. 26.
- 20 Dipankar GUPTA, Everyday resistance or routine repression? Exaggerations as stratagem in agrarian conflict. In: *The journal of peasant studies*, 29(2001)1, p. 107. Dit citaat is een vertaling uit het Engels.
- 21 Bob BUSHAWAY, From custom to crime: wood gathering in eighteenth and early nineteenth century England, a focus for conflict in Hampshire, Wiltshire and the South. In: John RULE (red.), *Outside the law: studies in crime and order, 1650-1850*, Exeter: University of Exeter Press, 1982, pp. 65-101.
- 22 Subir SINHA, Shubhra GURUNAI, Brian GREENBERG, The 'new traditionalist' discourse of Indian environmentalism. In: *The Journal of Peasant Studies*, 24(1997)3, p. 83. Dit citaat is een vertaling uit het Engels.
- 23 Subir SINHA, Shubhra GURUNAI, Brian GREENBERG, The 'new traditionalist' discourse [...], p. 85.
- 24 Subir SINHA, Shubhra GURUNAI, Brian GREENBERG, The 'new traditionalist' discourse [...], p. 90.
- 25 Tim SHAKESHEFF, Wood and crop theft [...], p. 7.
- 26 Rijksarchief Brugge, VG Tielt 1998, 1886, dossiernr. 225, proces-verbaal politiecommissaris Tielt.
- 27 Tim SHAKESHEFF, Wood and crop theft [...], p. 13.
- 28 Rijksarchief Brugge, REA Brugge C 0000, 1886, zitting 26 november, notitieregisternr. 2462, proces-verbaal schep en Eernegem.
- 29 Tim SHAKESHEFF, *Rural conflict, crime and protest. Herefordshire, 1800-1860*. Rochester: Boydell Press, 2003, p. 204.
- 30 J. SCOTT, Everyday forms [...], p. 18. Dit citaat is een vertaling uit het Engels.
- 31 Josef MOOSER, "Furcht bewahrt das Holz". Holzdiebstahl und sozialer Konflikt in der ländlichen Gesellschaft 1800-1850 an westfälischen Beispielen. In: Heinz REIF (red.), *Räuber, Volk und Obrigkeit*.

- Studien zur Geschichte der Kriminalität in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 1984, pp. 43-99.
- 32 Veldwetboek, 7/10/1886, http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1886100730&table_name=wet, laatst geraadpleegd op 10/10/2014.
- 33 T. SHAKESHEFF, Crop and wood theft [...], p. 8.
- 34 Malcolm FEELEY & Deborah LITTLE, The vanishing female: the decline of women in the criminal process, 1687-1912. In: *Law and society review*, 25(1991)4, pp. 719-757; Peter KING, *Crime and the Law in England. Remaking Justice from the Margins*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 220.
- 35 Peter WETTMANN-JUNBLUT, Von Robin Hood zu Jack the Ripper. Kriminalität und Strafrecht in England vom 14. Bis 19. Jahrhundert. In: Andreas BLAUERT & Gerd SCHWERHOFF, *Kriminalitätsgeschichte: Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz: Universitätsverlag Konstanz, 2000, pp. 69-88.
- 36 Manon VAN DER HEIJDEN & Valentijn KONINGSBERGER, Continuity or change? Female crime in the 19th-century Netherlands. In: *Crime, histoire & sociétés/Crime, history & societies*, 17(2013)1, p. 109.
- 37 Jenneke CHRISTIAENS, *De geboorte van de jeugddelinquent, België, 1830-1930*. Brussel: VUB Press, 1999, 430 pp.
- 38 Manon VAN DER HEIJDEN & Valentijn KONINGSBERGER, Continuity or Change? [...], p. 119.
- 39 Arlette FARGE, *Le goût de l'archive*, Parijs: Le Seuil, 1989, pp. 56-57. Deze citaten zijn een vertaling uit het Frans.
- 40 De *Sattelzeit* of 'zadeltijd' (in de betekenis van 'bergpas') is de overgang van de vroegmoderne naar de moderne periode. De term werd gemunt door Otto Brunner en Reinhart Koselleck, twee belangrijke figuren binnen de zogenaamde 'begripsgeschiedenis'. Met hun reeks *Geschichtliche Grundbegriffe* toonden ze aan hoe bepalend de *Sattelzeit* was voor de moderne invulling van begrippen zoals 'staat', 'politiek' en hier zeer toepasselijk 'eigendom'. Koselleck promoveerde in 1965 trouwens op het begrip 'eigendom' met zijn *Preußen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848* (Universiteit Heidelberg, onder begeleiding van Werner Conze, de derde grote figuur binnen de begripsgeschiedenis). Zie: Iain HAMPSHER-MONK, Karin TILMANS, Frank VAN VREE (red.), *History of concepts: comparative perspectives*, Amsterdam: Amsterdam university press, 1998, p. 14.
- 41 Rebekka HABERMAS, *Diebe vor Gericht. Die Entstehung der modernen Rechtsordnung im 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2008, pp. 11, 242-246.
- 42 R. HABERMAS, *Diebe vor Gericht*. [...], p. 86.
- 43 Carl GRIFFIN, Becoming private property: custom, law, and the geographies of 'ownership' in 18th- and 19th-century England. In: *Environment and planning A*, (2010)42, p. 759.
- 44 Liana VARDI, Construing the harvest: gleaners, farmers, and officials in early modern France. In: *American Historical Review*, 98(1993)5, p. 1440.
- 45 *Pasicrisie belge*, 3e reeks, 1845, p. 149.
- 46 Zie het artikel 11 van het Veldwetboek van 1886 eerder in deze tekst, en specifiek de toepassing van de analysecategorie 'race'.
- 47 Tussenkomst Alphonse DE MOREAU. In: *Chambre des représentants – Annales parlementaires*, zitting 03/12/1885, p. 127. Op: https://sites.google.com/site/bplenium/proceedings/1885/k00140153/k00140153_06, laatst geraadpleegd op 26/12/ 2014. Dit citaat is een vertaling uit het Frans.
- 48 Zie: Thijs LAMBRECHT, English individualism and continental altruism? Servants, remittances, and family welfare in eighteenth-century rural Europe. In: *European review of economic history*, 17(2013), p. 194. Lambrecht verwijst naar een ordonnantie uit 1740 die landarbeiders verbood raaprechten op het land van hun werkgever te verlenen aan hun ouders. In de lijn van het arrest van het Hof van Cassatie, zie ook: Anne WINTER & Thijs LAMBRECHT, Migration, poor relief and local autonomy: settlement policies in England and the Southern Low Countries in the eighteenth century. In: *Past and present*, 218(2013), pp. 91-126.
- 49 Voor vormen van 'rapen' in de industrie, zie: Barry GODFREY & John LOCKER, The nineteenth-century decline of custom and its impact on theories of 'workplace theft' and 'white collar' crime'. In: *Northern History*, 38(2001)2, pp. 261-273; Jean SODERLUND, Resistance from the margins: the Yorkshire worsted spinners, policing, and the transformation of work in the early industrial revolution'. In: *International Review of Social History*, 51(2006)2, pp. 217-242.
- 50 Simona CERUTTI. Who is below?: E.P. Thompson, historien des sociétés modernes: une relecture. In: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 70(2015)4, pp. 931-955.
- 51 Leyla ALTMISKARA, *'Dumpster diving' in Vlaanderen*, onuitgegeven masterscriptie Criminologie, Universiteit Gent, 2016.